

Семантичні особливості українських фразеологізмів із КОМПОНЕНТОМ-ЗООНІМОМ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Досліджено семантичні особливості українських фразеологічних одиниць із компонентом-зоонімом; подано класифікацію зоофразеологізмів за тематичним принципом.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, зоонім, семантика.

Abstract

Investigated semantic peculiarities of phraseological units with the component-zoonym; the classification of zoophraseologisms is presented according to the thematic principle.

Keywords: phraseological unit, zoonym, semantics.

Вступ

Українська мова здавна славиться багатою фразеологією, адже саме фразеологічні одиниці найяскравіше відображають своєрідність життя українського народу, його культуру, традиції та менталітет. Фразеологічний фонд кожної мови містить значну кількість фразеологізмів із компонентом-зоонімом, адже найменування тварин є одним із найдавніших пластів лексики. Характер і вигляд тварин ми знаємо дуже давно, тому у фразеологічних одиницях з метою опису чи характеристики людей часто використовуємо найменування тварин – зооніми. Зооніми як компоненти фразеологічних одиниць неодноразово ставали об'єктом наукового аналізу. В українському мовознавстві цій проблемі присвячені наукові праці І. О. Голубовської, О. П. Левченко, О. І. Панченко, І. А. Салати, Д. В. Ужченка та інших.

Основна частина

Фразеологія як лінгвістична дисципліна сформувалася завдяки зусиллям багатьох учених, проте серед них варто виокремити О. Потебню. Він стояв біля витоків історичної фразеології, розглядав мовні явища української мови в широкому контексті культури, духовного життя народу (звичаї, повір'я, обряди), хоч провідним для нього був генетично-історичний підхід до лінгвістичних фактів, у тому числі й фразеологічних.

Під фразеологізмами з компонентом-зоонімом розуміємо семантично обмежену групу стійких мовних утворень, до складу яких входить компонент-зоонім (назва тварини). Вони функціонують як відтворювані метафоричні, переважно експресивні, мовні одиниці вторинного найменування. Це характерне для багатьох мов, зокрема й української: *балакуча, як сорока; впливає, ніби пава; скажений, мов собака; злий, як тхір* тощо. Образи-паралелі ми дістали з давніх часів, коли люди тісно взаємодіяли з природою.

Багато століть тому автор «Слова о полку Ігоревім» вибрав саме такі образи-символи, щоб охарактеризувати князя Ігоря та його рятівника Овлура:

А Ігор-князь вискочив горностаєм
Між очерети високі
Білим гоголем полинув...
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелиться,
Студенну росу струшуючи.

Брата Ігоря – Всеволода – автор називає яр-туром, дружину Ярославну – чайкою жалібницею. Дослідники підрахували, що звірі і птахи згадуються у «Слові о полку Ігоревім» близько 80 разів.

Зоофразеологізми – це вирази, що постали на основі спостережень за тваринним світом, що був тисячоліттями пов'язаний з людиною і породив чи не найбільше фразеологізмів. У них, як у дзеркалі,

людина бачила свої звички, вади, уподобання. І свої спостереження люди використовували, як влучні вислови.

Фразеологізми з компонентом-зоонімом в українській мові можна скласифікувати за тематичним принципом у такі групи:

1. Власне зоофразеологізми:

1. 1. Фразеологізми з назвами диких тварин: *хитра лисиця; вовка ноги годують; людина людині вовк; голодний як вовк; ведмежа послуга; ведмідь на вухо наступив;*

1. 2. Фразеологізми з назвами свійських тварин: *як кіт наплакав; кози в золоті показувати; розказувати сон рябої кобили; псом підбитий; як кішка з собакою;*

2. Фразеологізми з назвами птахів (орнітофразеологізми): *тави ловити; біла ворона; стріляний горобець; як з гуся вода; мати-зозуля; лічити ворон;*

3. Фразеологізми з назвами комах (ентомофразеологізми): *крутиться, як муха в окропі; тедз його вкусив; настирливе як муха; з мухи слона робити;*

4. Фразеологізми з назвами плазунів (рептиліофразеологізми): *закидати гадючку; гадюку за пазуху брати;*

5. Фразеологізми з назвами земноводних (амфібіофразеологізми): *напекти раків; наловити раків; як рак нагорі свисне; де раки зимують;*

6. Фразеологізми з назвами риб (іхтіофразеологізми): *риба псується з головині; ні риба, ні м'ясо; як риба об лід; знову за рибу гроші брати; і риби наловити, і ніг не замочити;*

Лексема-зоонім відіграє значну роль у семантичній структурі фразеологізмів, зумовлюючи їхню семантичну своєрідність, тому можна виокремити такі семантичні групи зоофразеологізмів:

1) зоофразеологізми зі значенням фізичного і психічного стану людини: *і вола з'їв би, коти шкребуть на серці в кого, під мухою;*

2) зоофразеологізми зі значенням обставинної характеристики дії: *гуде як бугай у болоті, метатися як загнаний звір, летіти як на крилах;*

3) зоофразеологізми зі значенням якісної характеристики предмета: *на риб'ячому пуху, і собака не вгризе, осине гніздо, на курячій ніжці;*

4) зоофразеологізми зі значенням часу: *до других (третьох) півнів, коли рак свисне, як горобці вперед хвостами полетять;*

5) зоофразеологізми як образні перифрази назв предметів, істот (осіб): *собача радість, козяча ніжка, благородні птахи, пернаті друзі, вовки моря.*

Спливають роки, але і сьогодні у нашій мові живуть слова, що часто дії людей оцінюють через особливості поведінки тварин. Нема більшої похвали для дівчини, як ластівка; для хлопця – орел. Космонавтів, льотчиків, а часто просто відважних синів України називають соколами. Багато таких зоофразеологізмів утворилися на основі спостереження та поведінкою, зовнішнім виглядом, життям тварин, за умовами полювання на них, наприклад: *скалити зуби, гострити зуби, кирпу гнути, ляпати вухами, і вухом не веде, ходить на задніх лапках* тощо.

В українській мові значна кількість фразеологізмів із зоонімом **собака**: *потрібний, як собаці печена цибуля; як собаці п'ята нога; як собаці другий хвіст*. В. Д. Ужченко побудував твір-мініатюру з використанням зазначеного зооніма: *«У собачий холод, коли добрий хазяїн і собака і собаки не вижене (правда хоч собак гони), він вискочив на мороз у коротенькому – мов собаки обгризли – кожушку. Голодний і злий, мов собака, кругом ні душі – і собака не гавкне»* [1]. Фразеологічних висловів дуже багато: *як не різаних собак, і собаками не піймаєш, живе як собака з кішкою, заживе, як на собаці*. Собакам ми найбільше вдячні, бо вірою і правдою вони служать людині близько вісімнадцяти тисячоліть. То ж не дивно, що з'явився вислів *«вірний, як собака»*, *«служить, як собака»*.

Немало фразеологізмів із зоонімом **засць**. Полохливу людину називаємо *заячою душею*, коли робимо одночасно дві справи, то вживаємо фразеологізм *ганятися за двома зайцями*; коли одним своїм учинком вдало вирішуємо дві проблеми, то вважаємо, що *вбиваємо двох зайців*. Кому не дають спочинку, то говорять, *що його ганяють, як солоного зайця*.

У Словнику української мови виявляємо такі звороти із зоонімом **рак**: *доки рак свисне; знати, де раки зимують; напекти раків; піти ловити раків; показати, де раки зимують; догори раком; лізти раком* [2]. Найуживаніший із них – *«почервоніти, як рак»*, близько до нього *«почервоніти, як рак печерний»*, *«напекти раків»*. Останній і пояснює походження і значення фразеологізму. Природній сіро-зелений, темно-бурий колір раків стає червоним, коли їх варять. На цьому й

побудовані деякі загадки про рака: «Живе чорне, а вмере – червоне»; «Живе – чорне, погане, а вмере – то красне, рум'яне».

Надзвичайно багато приказок, прислів'їв у нашій мові з використанням зоофразеологізмів, наприклад: «Ану вставай, чоловіче, третій півень кукуріче», «Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки», «Вовка ноги годують», «Доброму коневі – не довгі верстви», «Краще нині горобець, як узавтра голубець», «Стільки правди, як у кози хвоста», «Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш», «Куди орли літають, туди сороки не пускають», «Пішого сокола і ворони клюють», «Старого горобця на полові не зловиш», «Старий віл борони не скривдить», «Не вдержавишся за гриву, за хвіст не вдержишся», «Проміняв бика на індика», «Приший кобилі хвіст», «Ні риба, ні м'ясо», «Були у кози роги», «Не мала баба клопоту, купила поросля», «І хвоста нема у дворі», «Змерз, як пес», «Гурту і вовк не страшний», «Багатий, як пес на блохи», «Вчепився, як рак», «Причепився, як п'явка», «Як кіт наплакав», «Ні за цапову душу», «Як кіт на сало», «Як корова на льоду», «Де раки зимують», «Як собаці п'ята нога», «Заблудла вівця», «Робити з мухи слона», «Гидке каченя», «Лебедина пісня» [3].

Висновки

Отже, фразеологічні одиниці із зоонімами є важливим складником мовного фонду українського народу, адже саме вони завдяки своєму образному значенню найточніше відображають культурні коди нації. Зоофразеологізми надають мові експресивної емоційності, створюючи яскравий ряд асоціацій. Фразеологізми з компонентом-зоонімом характеризуються подвійним смислом, і значення складових слів стійкого словосполучення створюють певну картину, але фактичне значення всієї одиниці створює цілком новий образ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму, К.: Радянська школа, 1988. – 278 с.
2. Словник української мови: в 11 томах. – Том 8, 1977. – С. 443.
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.

Лабa Діана Сергійвна – студентка групи ЗПІ-18б, факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: labadiana@gmail.com.

Laba Diana Sergeevna – student of the ЗPI-18b group, Faculty of Information Technology and Computer Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: labadiana@gmail.com

Маланчук Анна Василівна – студентка групи ЗПІ-18б, факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: anna.malanchuk17@gmail.com.

Malanchuk Anna Vassilievna – student of the ЗPI-18b group, Faculty of Information Technology and Computer Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: anna.malanchuk17@gmail.com.

Поздрань Юлія В'ячеславівна – канд. філол. наук, старший викладач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, yuliapozdran@ukr.net.

Pozdran Yuliia Vjacheslavivna – Candidate of Philology, lecturer of the Linguistics' Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, yuliapozdran@ukr.net.